

Tanulmány

SZEKÉR ENDRE

„Életre-halálra olvasni...”

„Életre-halálra olvasni, mert ez a legnagyobb, az emberi ajándék.”

(Márai Sándor)

Márai Sándor otthon, Magyarországon, majd a kényszerű száműzetés éveiben külföldön, távol Kassától és Budától, a Mikó utca gesztenyefáitól anyanyelvébe fogódzva – mindig csak olvasott. Neki kedvesebb volt talán az írásnál, az alkotásnál is az olvasás. Egész életét befonta, „megalapozta”, alakította, formálta az olvasás minden körülmények között. Ő írt és olvasott éjjel és nappal, békében és háborúban, egészségesen és betegen, fiatalon és öregen, mindig könyvek között élt, hajóladájából a távoli San Diegoban is régi könyveit vette elő, a megjelent új könyveket lapozgatta, korábbi olvasmányait ízlelgette, legtöbbször talán Arany János és Krúdy Gyula műveit olvasta életének hosszú évtizedei alatt. A könyv, az olvasás neki többet jelentett mindennél, a kor emberpróbáló eseményeinél stb. Egyszer pl. 1944-ben ezt írta naplójában: „Éjjel Shakespeare szonettjeit olvasom. Mennyivel több ez, mint egy világháború! S e szonettek túl is éltek egynéhány világháborút.”

Az olvasásról többször vall pl. a *Füveskönyv*-ben, az *Ég és föld*-ben vagy naplóiban. „Erővel” kell olvasni, „néha nagyobb erővel olvasni, mint amilyen erővel az írás készült, melyet olvasol.” S aztán így folytatja: „áhitattal”, „szenvedéllyel”, „figyelemmel” és „kérelhetetlenül” kell olvasni. Meglepő az, hogy Márai, az író és Márai, az olvasó olykor „megütöközik”, véleményét átformálja, ellentétbe állítja. Azt gondolná az ember, hogy Márai az író „szükszavúságára”, művének szigorú megrostálására gondol – (például később naplói kiadásakor is). De ő az olvasó helyére ül le a fotelbe, az ő nézőpontját emeli ki: „az író feccseghet; de te olvass szüksézáván. Minden szót egymásután, előre és hátra hallgatózva a könyvben, látva a nyomokat, melyek a sűrűbe vezetnek...” A könyv sűrűjébe érve figyelmezteti az író az olvasót, barátként szólítja meg őt, hogy vigyázzon, el ne tévedjen, az útjelzéseket figyelje. Hiszen a könyverdőben is eltévedhetünk, nem vesszük észre a „titkos jeladásokat”, útkanyarokat, útkereszteződéseket. S most talán az író is ott lapul az olvasásra tanító mester háta mögött: „fitymálva” sohasem szabad olvasni. Nem szabad „lebecsülnünk” az írást, nem lehet csak úgy „mellékesen” olvasni: hiszen egy „isteni lakomára” hívtak minket vendégül. Ez a könyv, ez az olvasás, és mi, olvasók ne csupán a villa hegyével turkáljunk a finom falatokban, drága ételekben. „Elegánsan”, „nagylelkűen” kell olvasnunk. Értékelni kell a könyvet, talán először hunyjunk szemet a hibák felett, és a szép, az élményt adó fejezeteket vegyük észre először. S minden olvasás „életre-halálra” megy: „mintha a siralomházban olvasnád az utolsó könyvet, melyet még beadott celládba a porkoláb.” Így kell kézbe vennünk minden könyvet, így kell válogatni, értékelni, meg-

becsülni, megérteni, baráti társként olvasni. Mert mindenkor nagy felelősség ez, az olvasás emberi mivoltunk nagy ajándéka.

1943–1944-es Naplójában a második világháború nehéz éveiről, bombázásairól, zsidóüldözéseiről, áldiplomáciai lépéseiről, világunk „balkanizálódásáról”, a „kóristák rémuralmáról” (Csortos szavai), a német megszállásról stb. ír. De a világ félelmetes eszményei nem szorítják ki az író kezéből a könyvet. „Kérlelhetetlenül” kell olvasnunk, a „lényeket” meg kell találnunk most is. Meg „újraolvasni”, mindig, minden egyes főnevet, igét, jelzőt újra kell olvasni, a „végzetesen” fontos szavakat megtalálni. És „megérteni” és „megértetni magát”. Nem figyelve a divatra, egy-egy katalógusra, nekünk „hagyomány szerint olvasni kell”. Lassan, megértve, eltűnődve, baráti ismerősként lapozgatva a könyvet. „Titkukat” megszerezni, „rendszeresen” olvasni. (*És és föld*, 1944) 1943–1944: hihetetlen nehéz, emberpróbáló évek, bombázások. A naplót író Márai Sándor a bombázások ellenére Platont és Goethet olvas, amikor a „Légoltalom!” veszélye az embereket az óvóhelyekre kényszeríti, ő Racinet-et olvas. Részletesebben leírja az este tízkor Racine-t, a Phedrát lapozó önmagát, pontosan feljegyzni, hogy egy szép múlt századi kiadás van a kezében. A második felvonás elején tart az olvasásban, amikor a harmadik szobában „elhallgat” a rádió, „majd harsogni kezd”, „Légoltalom, vigyázz!” Az angol repülőgépek behatoltak a magyar légterbe. Az író felnéz a könyvből, hallgatózik, vagy „elpusztul” vagy nem – környezetével, a városrészsel együtt. „Itt-a-farkas-játék” ez, talán meg is lehet szokni, nincs benne igazi félelem. „Közömbös”. Továbblapoz a könyvben, Hyppolite szavait figyeli, Racine-t olvassa tovább. Megjegyzni, hogy a franciák Racine-t Shakespeare fölé helyezik, így Jules Renard is. Majd így zárja ezt a háborús olvasói naplójegyzetet: „Ez túlzás, gondolom. Aztán behajtom a könyvet, elalszom.” Az 1943–1944-es naplójegyzetek közt ezt olvashatjuk: „olvasmányaira” nem tud figyelni, mert a világ nem engedi. Máshol hosszabban ír a szeretett Montaigne-ről. „Unom Montaignet”, jegyzi meg, sok „kásahegyet” halmoz össze. Hiába bölcs, sztoikus, tanult humanista ember, mégis sok a „körítése” okos mondatainak. Vékonyabb kötete – remekmű lenne! „Nem elég bölcsnek lenni. Tökéletesnek is kell lennie” – állapítja meg Márai. Majd az olvasó nevében közbekiált: „Elhisszük, hogy olvastad Lucretiust, Suetoniust és Juvenalist. De szólj már végre te!”. Majd így fejezi be Márai ezt a Montaigne-ről szóló olvasójegyzetet: hiszen szól is néha-néha a francia mester, de keveset, s közben az olvasó „elfárad” a sok Lucretius- és Suetonius-idézettől. Majd még az 1943–1944-es naplójegyzetekben egy boldog, békésnek tűnő nyári reggelen a gyümölcsfák közt Montaigne-t olvassa – nem felejtve a legborzalmasabb pillanatait. „S nem tudom miatta magam szégyelleni”... teszi hozzá. – Pesten a Gestapo az úr, Csepel felől ágyúk dörögnek – s mindezt „felejtve” villanyfény mellett, városi ruhában, vendéglőben étkezve – „békés polgárként” – könyvet olvas. Újraolvassa *Anatole France*-t, „sugárzónak” érzi; megérti Tolsztoj *Háború és békéjében* Rosztov grófot, aki boldog a sár és vér közepette; Nem felejtí a szeretett Krúdyt, aki mit is tudna írni ebben a sötétben, levegő nélkül?!... Goethevel utazik – könyve révén Velencébe...; a verseket érzi legtöbbször olvasás közben, a zenét és az életet és hátrább tolván... Majd mintegy összegezve az 1944-es évet és olvasmányait, szellemi tevékenységét: megállapítja, hogy bár sokat olvasott, de nem azt, amit szeretett volna. Így a háború miatt szellemi értelemben „rosszultápláltak” nevezi önmagát.

1946-ban *Ihlet és nemzedék* című kötetében tette közzé esszéit, kritikáit, olvasói megfigyeléseit. Márai az 1943. decemberi akadémiai székfoglalóval kezdi, Petőfi Sándor vers-

sorainak ihletett elemzésével. („Példával kezdem. Vidéki kastély szobájában ül egy fiatal költő...”) Az író Kazinczyként lelkesedve olvassa Jules Renard naplóját, érzi a mű emberi sugárzását, nem lehet „egy szuszra”, hirtelen átfutni, elolvasni. És még 1944-ben az „emberi reménytelenség sötétjében” egy magányos mécses fényére figyel, Marcus Aurelius vallomásaira. Itt többet jelent ez a munka egy alkotásnál, egy hajdani római császár különös sztoikus elmélkedésinél. Ez a könyv „üzen” a jelennek, sőt többször, a hosszú élet és hosszú külföldi emigráció napjaiban is „üzen” az olvasónak, Márainak. Az író és az olvasó Márai összefonódik, az egyik kiegészíti a másikat, így válik teljessé. A vallomásos író jelenik meg előttünk esszéiben: Goethe számára a „legkedvesebb”, aki szinte máig él, társalog vele, tanácsot ad, bírálja, s megdöbben: nem jön-e szembe vele, hiszen Goethe még mindig él... Minden kétségbeesésekor két igaz írot érez legközelebb önmagához, akik erőt adnak neki, kezét fogják: Arany Jánost és Goethet. Évtizedeken keresztül mindkettejük sugárzását érzi... „Hasalva” olvassa, csillogó szemmel a nagy varázsló, Krúdy Gyula csodálatos könyveit. Tudja, hogy az igazi író mindenre képes, „benézett a kéményeken”, a „hangulatok mélyhegedűse” volt, csupa-zene mondatokat írt, „mellőzte” a cselekményt, a történetet, a krimikben megkövetelt megszédítő eseménysort. „Olyan írói anyaggal rendelkezett, mint a legnagyobbak” – jegyezte meg Márai. S közben bevallotta, hogy Krúdyról regényt írt *Szindbád hazamegy* címmel. Felkereste óbudai környezetét, a Templom utcában, ahol ablakai egy külvárosi éjszakai kávéházra nyíltak. „Itt szeretett ülni, éjfél után, hazatérés előtt, üveg sör mellett... Legszívesebben egyedül ült...” Márai esszéje végén megszólítja Krúdyt: „Drága Szindbád!... Mesélj! Még! Hogyan is mondd: legokosabb olyan nőt elvenni, kinek első férjét felkötötték? De hiszen ezt magam is pontosan így gondoltam; csak nem tudtam ilyen jól megmondani.” És amikor a *Szindbád hazamegy* német fordításban 1978-ban megjelent a Nova Verlagnál, Újvárynál, a Griff kiadónál Münchenben, Márai hosszabb jegyzetet fűzött a német kiadáshoz, a regény antihősét bemutatva, aki „tünemény volt”, „álomalak”, az „írók írója”, magányos tehetség, egy „másik Magyarország” álmodozója. Márai különös módon „szerkesztette” meg az *Ihlet és nemzedék* esszéit: egymás után következett Cervantes és Jules Renard, Montaigne és Kosztolányi, Babits és Szász Zoltán. Tudatosan keverte a magyar és a külföldi szerzőket, a klasszikusokat és a kisebb tehetségű írókat. Vallomásait félreérthetetlenül fogalmazza meg nekünk: Karinthy Frigyes *Tanár úr kérem* című könyve – remekmű. Kosztolányival – az írás rejtett titkait lehetne valakiknek „megmagyarázni”, „Csehovval „élmény-utat tesz”, érzi az írók „felelősségét”, a *Háború és béke* az „igazi bestseller”; az igazi úr emlékét őrzi Szász Zoltán halálakor. Talán a kötet egyik legfontosabb írását, a *Jónás* címűt a cenzúra nem engedte megjelentetni 1939 őszén. Babits, a költő szembeszáll a Végzettel, perel Istennel, és elmondja versben a bibliai Jónás történetét a cethallal és Ninivével. Márai azt érzékelteti, hogy az „olvasóban” tovább szól Jónás sorsa, a tehetetlenség, a törvényszerűség. Mert szólni kell a költőnek, mert „az ember megint egyszer botcsinálta hős a Földön, félelmesen időszerű.” Jónásra kell gondolnunk, aki csendesen szeretne élni, de prófétának kell lennie, nem menekülhet.” A költő most kimondta, a Jónások felkelnek munkahelyükről, s Ninivében nagy csend van, és este sötét lesz, mert a szívekben és az utcákon leoltják a fényeket.” Ezek a cenzúra által betiltott Márai-írás befejező mondatai 1939 őszén. (Természetesen a két és fél oldalnyi Márai-esszé számos mondatát kellene elemeznünk a „kétféle hősökről”, a „tengeralattjáró cethalról”, az „időszerűség”, a „ma” – 1939! – kiemeléséről stb.)

„Kételkedem, tehát vagyok” – írta át a descartes-i híres mondatot Márai. A hihetetlenül sűrített naplókötetek után az író „hajóládájából” előkerült a naplókban kihagyott napló. A terjedelmes kötetekre növe *Ami a Naplóból kimaradt* (I. II. III.) Vörösvárynál jelent meg Torontóban. A „kihagyott” részek is teljes értékűek, művé válnak, egésszé formálódnak. Pl. az 1947-es *Ami a Naplóból kimaradt* (megjelent 1993-ban Torontóban) kötetben számos érdekes olvasói-írói jegyzetanyag található. Máiig szóló az egyik fejezetkezés, melyben azt fejtegeti az író, ha ő kormány lenne, felszólítaná a nemzetet: olvassanak! Mert nem olvasnak eleget. Hisz az a nép elpusztul, amelyik nem olvas. „Az olvasás a lélek lélegzetvétele” – s ehhez hasonló lelkesítő feliratokat kellene kiragasztani. És reménytelenül is olvasni kellene, mert akkor a könyvtől kap valamit. Talán épp reményt. Vagy: más-hol egy érdekes antológia tervét fogalmazza meg, melyben a világirodalom beteg, sápadtabb oldalait mutatná meg, „metszetszerűen”, pl. a *Háború és békéből* vagy a *Hamletből*. mert: „A zseni mindig takarékos, gazdaságos; magasra nyúl, de mindig legfelső képességei alatt marad a mozdulattal, hiszen másképp, nem maradna ereje a munkára.” A nagy írók nagy műveiben rejtező kisebb fáradást, furcsa lehajlást, másról beszélést figyel, s azt, hogy aztán miképp halad a mű tiszta úton, szikrázva, teljes áramlatában. A naplóból kimaradt részekben legtöbbször nem érezzük az író „fáradtabb” pillanatait, csaknem mindig valahol, valamelyik mondatában felszikkrik az igazi tűz és szellem. Egyszerre foglalkoztatja Márait, az író és az olvasót Judás alakja, irodalmi műben való megelevenítése. A stílus igazi fényeit, eredeti megoldásait keresi sok olvasmányában: a francia versekben (Rónay György műfordításaiban), a legjobb Rilke-versekben (az időközben megrostált versanyagban), vagy Kosztolányi csaknem mindig tökéletes műveiben. Kosztolányi tökéletes írásai olykor már „fárasztják”, jó lenne megfogni a kezét, az „üveghangokkal” való játszást, a mesterien megoldott legnehezebb tételek esetleges „gixereire” figyelmeztetni. De minden hiába: Kosztolányi a „vége felé már nem tudott melléfogni, minden tökéletes volt, amit írt, olajozott, zőrejtelen, hibátlan.” – Máskor az újraolvasásra figyelmeztet, egyebütt a „háromszori olvasásról” ír (Renan), máskor pedig azt veszi észre, hogy Gide háborús naplójának legsugárzóbb részei az érzéki gyönyörről szólnak. Vagy: Josephus zsidó történetének újraolvasásakor félreérthetetlenül ezt fogalmazza meg: „Történelmet így nem lehet írni.” Gyakran éjszaka olvas (pl. Molnár Ferencet, Goethe leveleit), máskor meg különös pillanatot örökít meg: nem olvas, nem ír, csodálatos ősz van. „A levegőben a cukor, a fény és a halál íze”. Másutt meg olvasás közben furcsa módon azonosul az íróval. Montherlant menekülő író-magatartásával. „Rokonok” ebben, úgy érzi. Amott bírálja saját naplójegyzeteit, itt az esszé műfaján tűnődik. S mindig őrzi Arany Jánost és nyelvét: „Már csak erőt ad az élethez és a munkához.”

A Naplók középpontjában csaknem mindig az irodalom van. Az 1945–1957-ig tartó időszakban sokkal több világirodalmi mű olvasása szerepel Wildertől Greenig, mint magyar író alkotása. Egyik többször idézett megállapítását a magyar irodalomról ekkor rögzítette naplójában: „A magyar irodalom nagy volt, nagyobb volt, mint a nemzet.” E mondat „háttérben” természetesen ott található az elmúlt évtizedek keserű megfigyelése, tapasztalata a magyar nemzet eltorzulásáról, erkölcsi válságáról, „hazafiaskodó” sallangjairól, urizáló gesztusairól, zsidógyűlöletéről, a „valahol utat veszítettünk”-gondolatáról. Az idegenbe került, emigrált író egyik legfontosabb naplóbejegyzése a következő: „Minden nap – a nagy hőségek idején is – félórán át Arany János versei. Ez a mentőöv, amibe itt, az

óceán partján kapaszkodom. Babits versei „mint égő olajtorony” lobognak fel; Kosztolányi nagyságát „doctus” és „poeta”-volt egyszerre sugallja; Szép Ernő verssorait átéli („Sajnálom a tengert, mert nincsen ősze.”); Krúdyról tudja, hogy „csillagpor ragyog minden során.” Felejthetetlen jelenetet rögzít naplójában, amikor párizsi útjakor, a „Boulevard St. Michel s a rue Cujas sarkán kissé lejtett a járda” Radnóti-vers zsong benne. – Az olvasó Márai a háború után könyvespolcait és könyveit ássa ki a romok közül. Élő ember-könyvek jelennek meg előtte: életet, megmentést kérve Wildertől Greenig. A lakás, a könyvek pusztulásakor a „polgári világ” végnapjait is észleli. Az olvasáshoz szükséges „energiát” és „tehetséget” még az írásnál is fontosabbnak tartja. Mert Márai író és olvasó-volta összefonódik, a könyv más munkája vagy a saját alkotása „közel” vannak egymáshoz. Megszólítják olvasmányai: „Ne válogass. / Ma élsz. Halott vagy holnap. / Vágtass, lovas”, – idézi Yeats versét „hevenyészett fordításában.” Vagy: Croce-nál tesz látogatást Nápolyban, és a szabadságról beszélgetnek. Többször hivatkozik rá. Az 1958 és 1967 között írt naplójegyzetében találhatjuk az egyik legfontosabb vallomását: „Miért ír egy ember? Valamit el akar mondani az embereknek – de mit? Személy szerint, néha azt hiszem, ezt: tiltakozni és lázadni kell, mihelyt valaki vagy valakik az élet eleven, természetes rendjéből Rendszert akarnak csinálni. Minden, ami Rendszer – vallásos, politikai, gazdasági szellemi Rendszer –, halálos veszedelem, merénylet az élet eleven rendje ellen. Azt hiszem, ezt akartam elmondani, amikor »írtam«” Ezekben a mondatokban a Márairól szóló legfontosabb vonások („tiltakozás”, egyéniség, Rendszer stb.) rejlenek. Közben ezekben az években is őrzi Arany János műveit, „tüneménynek” nevezi, féltve idézi szavait, nehogy „hímpora” letörldjön, elmosódjon, „csak Mallarmé vetekszik vele.” Világirodalmi „szentháromságot” nevez meg: Gide-et, Valéryt és Proustot. Máskor meg olvasmányai, irodalmi látása átszövi még hasonlatait is: „olyan, mint a Shelley-óda kezdősorának pátosza”; – „úgy zabál, mint egy Rabelais-alak.”; – „a sötét olyan, mint Valéry fantáziája a »geometriai látomásról«”; – „olyan, mint egy alak egy alak egy Kafka-regényben”; – „Ez a modorosság bizalmas és rosszkedvű. Mint Hemingway, ő is bikaviadornak készült...” De ennek a naplónak van egy különös fejezete, (írói-olvasói tekintetben is) amelyben este a madridi Café Gijon irodalmi kávéházában, mint Párizsban, a Café des deux Magots teraszán megjelennek előttünk az írók, spanyolok, katalánok stb. De Márai valóságos élményét látomássá, varázsos emlékidézéssé formálja, melyben a katalán Kosztolányit, az andaluz Karinthyt, a tömzsi spanyol Móriczot látja Sartre-ral, Unamunoval, Cervantesszel, Lope de Vegával és másokkal együtt, az örök világirodalom „fantomvilágában”. És folytatva a Márai-naplókat, az 1968- és 1975 között írott kötetben legfontosabb a nyelvi öntudat emlegetése. Egyedülálló pillanatot örökít meg „éjjeli lapozás közben”, amikor Pascalt olvasva a hajdani francia világot idézi fel, királlyal, szűk utcákkal, kloákákkal, piszokkal, víztelenséggel. „Pascal, mint a korabeli művelt emberek, ilyen bűzös valóságban gondolkozott, írt”, jegyzi meg Márai. A kötet élén salernoi bejegyzés olvasható: „lámpaoltás előtt hajnali lapozás könyvekben: néhány sor, találomra, az utolsó hetekben sorok Castiglione „Cortegianójából”, aztán Boswell jegyzetei 1770-ből. Érdekesen „cseng” össze ezzel a naplókötet befejező feljegyzése: „Éjjel háromkor, a mindennapos lámpaoltás után, az elalvást megelőző pillanatokban félhomályosan derengő álmokkép...” Mintha úrhajóban lenne, és a Föld nevű úrhajóból a Semmibe lépne ki. E két naplójegyzet között rengeteg olvasmányról számol be Poundtól Gide-ig, legjobban talán Proustot szeretve („A prousti mű olyan, mint egy tün-

dérmese”). Másutt többször a feledhetetlen Arany olvasásáról számol be, a Toldi estéjéből idézve pár sort, mely olyan „mint egy Brahms-melódia.” Később Arany *Daliás időkjét* olvassa, a töredéket, melyben az Attila-monda újraköltésével próbálkozik. Márai, az olvasó és író most a kevésbé vagy alig ismert magyar szavak ízeit kóstolgatja. „ormó”, „lustos”, „csapinos”, „rijjong”, „gerész” stb.

Márai felett is múlik az idő: észreveszi az utcán az öregeket, külön utal egy-egy elhunyt magyar íróra, öregségét emlegeti, és örömmel írja le, hogy ő még mindig olvas... Mint olvasó ír a naplóban a könyvben lévő sorok aláhúzásáról, az elalvásba kísérő kedves Krúdy-sorokról, az óceán partján az olvasás közben behallatszó tengerzúgásról stb. Egyszer idézi Sainte Beuve „hétfői csevegéseit”, melyekben kb. százötven évvel ezelőtt finom stílusban csevegtek, beszélgettek, vitatkoztak. Márai hozzáteszi, hogy akkor még volt a műfajhoz igazi olvasó, talán kritikus is, aki megtanította olvasni az olvasót. (1849-ben Madame Recamier-ről készít portrét a csevegés közben; 1862-ben pedig Chateaubriandról...) Régebben még volt „arca” az olvasónak, az író, aki tollat vesz kezébe, nem látja többé az olvasó arcát”, – jegyezte meg Márai. Másutt a kávézóban figyel meg egy olvasó embert (ő nagy kezdőbetűvel írja: Olvasó Embert), akit olyan paphoz hasonlít, aki a „vásáron a lacikonyha szagorgiája közepette nyugodtan misézik.” Örömmel megy könyvtárba, hiszen „koplalás után” jut az olvasóterembe, gyerekként örül a cukrászdában lévő édességeknek. „Robinsoni lelet” a hajóladájában: Marcus Aurelius kötetét találja meg; csodás írói „többletet” vesz észre Krúdy könyvében; a száz éve elhunyt Arany Jánost üdvözli, nyelvi igényességét emeli ki. És önmagára, az olvasóra figyelve: „életmentés” neki Arany, s ezzel a hasonlattal él a naplóban: „mint az ürrepülő, aki útközben élenyt szív a tartályból.” Márainak a nyelv és az irodalom a „hordozható haza.” S hozzáteszi: „Mint talán holnap a magyarság és más kis népek számára.” Így jutunk el legfájdalmasabb naplókötethez, az 1984 és 1989 között írtakhoz. Márai utolsó éveiben az öregség, a betegségek, az őt sújtó halálok foglyaként, testvéreit, Gábort, Gézát; feleségét, Lolát; nevelt fiát, Jánost elvesztve végtelen magányban, gyengén, támolyogva, félvakon él. „A gyertya csonkig ég? Talán”. Minden reménytelen.” Már nincs kinek írjon.” Úgy érzi magát, mint a fuldokló, aki az utolsó oxigént kortyolja. Várja a kivégzést, mint akit elítéltek. A hajóladából előkerül Lola naplója. S azt olvasgatva úgy érzi, mintha mindig üzenne neki. Márai életének része az olvasás, és a legnehezebb körülmények közt is olvas. Arany János *Daliás időkjének* „ízét, illatát” érzi; Homéroszt olvassa, Odüsszeusz alakja közel állt hozzá; éjjel Berzsenyit és Vörösmartyt olvassa. „Véred megsűrűsödött, agyvelőd kiapadt”, idézi Vörösmartyt. Mégis olvas, pedig a bal szemére szinte semmit sem lát, a jobb szemével is csak erőlködve. Nem tud könyvek nélkül élni. Arisztotelészt, Szofoklész, Mikszáthot olvassa. Balassi verseit is: „mintha csikorgó hóban” utazna. A napló utolsó szavai öngyilkossága előtt: „Várom a behívót, nem segítem, de nem is halogatom. Itt az ideje.” (1989. jan. 15.)